

**การจัดการความโกรธโดยใช้หลักเมตตาทางพระพุทธศาสนา
เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน
Anger Management by Using Buddhist Mercy to Resolve Conflict
Between Russia and Ukraine**

พระมหาวีระชาติ ปิยวณฺโณ (โปธา)

Phramaha Weerachat Piyawannano (Potha)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University Sirindhornrajavidyalaya Campus

บทคัดย่อ

หลักธรรม หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ถึงแม้ว่าจะมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นับถึงปัจจุบันเป็นเวลา 2565 ปีแล้วก็ตาม แต่ทุกหลักธรรมยังคงทันสมัยอยู่เสมอ เป็นสัจธรรม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้งในโลกปัจจุบันได้เป็นอย่างดี เป็นการปฏิบัติได้ เห็นผลได้อย่างแท้จริง การประยุกต์ใช้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเข้ามาจัดการความโกรธเพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน ที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองที่ต่างกัน แต่เมื่อเป็นประเทศที่มีพรมแดนติดกัน การใช้หลักเมตตาต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูลกันและระงับโกรธ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศได้ จึงเป็นอีกตัวเลือกหนึ่งที่ผู้นำทั้งหลายควรนำไปพิจารณา เพื่อนำมาเข้าปรับใช้เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคมและระหว่างประเทศชาติสืบต่อไป

คำสำคัญ: การจัดการความโกรธ, หลักเมตตา, ความขัดแย้ง

Abstract

Doctrine or teachings of the Buddha, although since the Buddha's time It has been 2565 years to the present, but every Buddha's principle is still up to date, it is based on truth and it can be put into practice. It can also be applied in conflict situations in the present world as well. It is a practice that can really see results. Applying Buddha's principles to anger management to end the conflict between Russia and Ukraine with different political Ideologies, but both are bordering countries, can be done. Using the principle of compassion, having mutual respect, having good wishes, supporting each other and suppressing anger, can be applied in building good relations between nations. It is therefore another option that leaders should consider to be adapted to solve conflicts in society and between nations in the future.

Keywords: Anger management, Compassion, Conflict

บทนำ

เริ่มต้นศักราชใหม่ ปี พ.ศ. 2565 ด้วยเหตุการณ์ที่ทั่วโลกต่างจับตามอง คงหนีไม่พ้นประเด็นความขัดแย้งระหว่างรัสเซีย-ยูเครน ในเรื่องของภูมิรัฐศาสตร์ คือ ซึ่งยูเครนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ และชาติสมาชิกทั้งหลายแห่งองค์การสนธิสัญญาป้องกันแอตแลนติกเหนือ (นาโต) ซึ่งเป็นไม้เบื่อไม้เมากับประเทศรัสเซีย และล่าสุด (24 ก.พ. 2565) รัสเซียได้เปิดปฏิบัติการทางทหารในยูเครนแล้ว โดยฝั่งรัสเซียมองว่ายูเครนเป็นรัฐกันชน (Buffer state) (วิกิพีเดีย, 2565) สำคัญในการต้านอิทธิพลจากองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือ หรือนาโต ส่วนยูเครนมองว่ารัสเซียเป็นผู้บุกรุกที่ยึดครองดินแดนของตนไปแล้วบางส่วน แฟรงก์ การ์ดเนอร์ ผู้สื่อข่าวสายความมั่นคงของบีบีซีวิเคราะห์ว่า นี่เป็นสัญญาณถึงความโกรธแค้นของนายปูติน ต่อมาตรการคว่ำบาตรรัสเซียของชาติตะวันตก และความหวาดวิตกเกินเหตุว่ารัสเซียกำลังตกอยู่ภายใต้การคุกคามจากนาโต (กองบรรณาธิการข่าวบีบีซี, 2022)

ในเรื่องความขัดแย้งทางสังคม หรือความขัดแย้งในความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนนั้น ท่าทีของพุทธศาสนาก็คือ ไม่ควรนิ่งดูตาย หรือวางเฉยปล่อยให้เขาารับกรรมกันไปเอง หากควรเข้าไปจัดการแก้ไขให้กลับคืนดี การช่วยเหลือและส่งเสริมให้ผู้คนคืนดีกัน เป็นการกระทำที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ ดังมีพุทธพจน์ว่า

“เมื่อคนเหล่าอื่นขัดแย้งกันอยู่ ผู้ใดพยายามประสานให้พวกเขาคืนดีกัน ผู้นั้นชื่อว่าเป็น คนมีความรับผิดชอบ เป็นผู้จัดระเบียบ” (ขุ.ชา. 27/549)

“ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัยจึงมีความพร้อมเพรียงกัน มีความประนีประนอม นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า” (ขุ.อป.32/1)

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในข้อที่ว่าด้วยการจัดการความโกรธโดยใช้หลักเมตตาทางพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน โดยใช้หลักเมตตาในพรหมวิหารธรรม และการให้อภัยให้ลบล้างความผิดพลาดในอดีต ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถปฏิบัติได้จริง เป็นการใช้ธรรมะและปัญญาเพื่อขจัดความขัดแย้ง เพราะ การมีความเมตตา คือ การมีจิตปรารถนาให้ประชาชนเป็นสุขกันทั่วหน้า เพื่อขจัดปัญหาเรื่องความโหดร้ายรุนแรง การเข่นฆ่าประทุษร้ายกัน ตลอดจนการประกอบอาชญากรรมต่าง ๆ ต่อมวลมนุษยชาติ ประโยชน์จากการมีความเมตตาต่อสังคมนั้น คือ เมื่อคนส่วนมากในสังคมมีความเมตตาในจิตใจ จะไม่มีการทำร้ายกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีการทุจริตฉ้อโกง ไม่มีการผิดประเวณี ไม่มีการพุดเท็จ และไม่เสพสิ่งเสพยติดให้โทษ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ คนในสังคมจะเต็มไปด้วยความสุข ไม่มีศัตรู มีแต่ความเป็นเพื่อน มีความรักทุกคนเสมอเหมือนกันโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง หลักคำสอนแนวชาวพุทธการพัฒนาจิตให้รู้ทันความโกรธ, ลดความโกรธ และตัดความโกรธ และการนำไปปฏิบัติที่ได้ผล คือการพัฒนาจิตสำนึกด้วยหลักเมตตาธรรม ซึ่งต้องใช้วิธีการฝึกพัฒนาความเมตตาในตนเองอย่างสม่ำเสมอ จะสามารถสร้างและพัฒนาจิตใจ อารมณ์ให้ไม่โกรธ เป็นการป้องกันที่สาเหตุความโกรธ การฝึกฝนอบรมหลักเมตตาธรรมอย่างสม่ำเสมอ (เกษม กลีโอฟาร และพัชรี ตันติวิภาวิน, 2560 : 24) อันจะทำให้สังคมประเทศชาติมีแต่ความเจริญก้าวหน้าไปด้วยยิ่งโลกของเรามีความเจริญทางด้านวัตถุมากเท่าไรมนุษย์เราก็ก็นำมาซึ่งความทุกข์และกันมากเท่านั้น

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งทางสังคม

เนื่องจากความขัดแย้งเป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งนักขัดแย้งวิทยา (Conflict Theorists) ที่จัดอยู่ในกลุ่มนักสังคมวิทยา (Social Theorists) มองว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animals) ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตจากการคบหาสมาคมซึ่งกันและกันของบุคคลในสังคม ซึ่งการที่มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่รอดในสังคมได้นั้น จำเป็นที่จะต้องอาศัยปัจจัยทางชีวภาพและปัจจัยด้านอื่น ๆ เพื่อสนอง “ความต้องการ” ของตนเอง ซึ่ง “กัลตุง” (Johan Galtung) ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์นั้นมีความต้องการขั้นพื้นฐาน 4 ประการ คือ 1) การดำรงชีวิต (Survival) 2) การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare) 3) การมีเสรีภาพ (Freedom) และ 4) การมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity) แต่การที่มนุษย์ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการหรือไม่สามารถที่จะสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐานดังกล่าวให้แก่ตัวเองได้อย่างเพียงพอ จึงทำให้มนุษย์เกิดความขัดแย้งขึ้น (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตี บุนยากร), 2547 : 29-30)

“ความขัดแย้ง” มาจากภาษาอังกฤษว่า “Conflict” มาจากภาษาละตินว่า “Confligere” แปลว่า การต่อสู้ (Fight) การทำสงคราม (Warfare) ความไม่ลงรอยหรือเข้ากันไม่ได้ (Incompatibility) การขัดซึ่งกันและกันหรือการเป็นปรปักษ์ (Opposition) หมายถึง “การที่บุคคลสองคน กลุ่มบุคคลมีความเห็น ความเชื่อ ความต้องการไม่เหมือนกัน โต้แย้งหรือโต้เถียงกันและกันและดิ้นรน ต่อสู้และแข่งขันกัน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2542 : 176) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ขัดแย้ง” หมายถึง ไม่ลงรอยกัน ซึ่งได้อธิบายคำว่า “ขัด” หมายถึง ไม่ทำตาม ฝ่าฝืน ขืนไว้ และ “แย้ง” หมายถึง ไม่ตรงหรือลงรอยเดียวกัน ต้านไว้ ทานไว้ จากนั้นจึงสรุปได้ว่า ความขัดแย้ง หมายถึง การที่บุคคลไม่ลงรอยเดียวกัน จึงพยายามที่จะฝ่าฝืนหรือต้านทานบุคคล กลุ่มบุคคลที่มีความคิด ความเชื่อไม่ตรงกับแนวทางของตน หรือการกระทำที่ไปด้วยกันไม่ได้ในลักษณะตรงกันข้าม

วันชัย วัฒนศัพท์ (2548 : 2) ได้ให้ความหมายของความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งเป็นการต่อสู้หรือการแข่งขันระหว่าง ความคิด ความเข้าใจ ความสนใจหรือผลประโยชน์ ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นในตัวใครคนหนึ่งหรือขัดแย้งกับคนอื่น หรือระหว่างคนใดคนหนึ่งกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือหลายกลุ่ม

เอกชัย กี่สุขพันธ์ (2531 : 71) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความขัดแย้ง (Conflict) คือสภาพการณ์ที่คนหรือกลุ่มคน เกิดความไม่เข้าใจกัน มีความรู้สึกไม่พึงพอใจหรือกับข้องใจที่จะปฏิบัติงาน

สมยศ นาวิการ (2540 : 772) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความขัดแย้ง คือการไม่เห็นพ้องที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างบุคคลสองคน หรือกลุ่มสองกลุ่ม หรือมากกว่า ภายใต้ความขัดแย้งขององค์การบุคคล หรือกลุ่ม อาจจะขัดขวางเป้าหมาย หรืองานระหว่างกัน

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ (2534 : 12) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความขัดแย้ง หมายถึงสภาพที่ทำให้เกิดความคับข้องใจกัน หรือตกอยู่ในสภาวะที่สามารถจะตัดสินใจหรือตกลงหาข้อยุติอันเป็นที่พอใจของทั้งสองฝ่ายได้

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2534 : 10-11) ได้ให้ความหมายของ ความขัดแย้งไว้ว่า ความขัดแย้งของบุคคลเกิดจากการที่บุคคลต้องตัดสินใจเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่การเลือกนั้นอาจเต็มใจหรือจำใจเลือก ความขัดแย้งระหว่างบุคคลเป็นสถานการณ์ที่การกระทำของฝ่ายหนึ่งไปขัดขวางหรือสกัดกั้นการกระทำของอีกฝ่ายหนึ่ง

พรนพ พุกกะพันธ์ (2542 : 158) ให้ทัศนะว่าความขัดแย้งเกิดจากการกระทำของบุคคลที่ต้องการที่จะดำเนินการให้บรรลุความปรารถนาของตนเองเกิดปะทะการต่อต้านของอีกฝ่ายหนึ่งหรือหลาย

กลุ่ม ความขัดแย้งมาจากการมีทรัพยากรหรือรางวัลอย่างจำกัด ซึ่งการที่คนหนึ่งได้รับ อีกคนหนึ่งไม่ได้รับ และการที่คนหนึ่งสามารถบรรลุความปรารถนาของตนเองในสภาพที่มีทรัพยากรจำกัด

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546 : 2) ให้ความหมายของความขัดแย้งคล้าย ๆ กันว่า ความขัดแย้งนั้นในแง่หนึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดา คือ มันเป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ที่แต่ละอย่างมีความเป็นไปของมัน เมื่อต่างฝ่ายต่างส่วนเป็นไปคนละทาง ก็ย่อมขัดแย้งกัน

กอร์ดอน (Gordon) กล่าวว่า ความขัดแย้ง คือ เรื่องของความไม่ลงรอยกัน ความตรงกันข้ามกันหรือการต่อสู้ระหว่าง 2 ฝ่ายขึ้นไป (ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, 2550 : 10)

บราวน์ (Brown) กล่าวว่า ความขัดแย้งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ลงรอยกัน หรือพฤติกรรมที่ไปด้วยกันไม่ได้ระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่มีความสนใจแตกต่างกัน (ปริสา สมภมิตร, 2546 : 16)

แคทซ์และคาร์ทน์ (Katz & Kahn) ได้แสดงความหมายไว้ว่า ความขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กรหรือระหว่างประเทศตั้งแต่ 2 ฝ่าย หรือมากกว่า 2 ฝ่ายขึ้นไป โดยที่ฝ่ายหนึ่งพยายามที่จะป้องกันหรือบีบบังคับเพื่อผลประโยชน์บางอย่าง (ปริสา สมภมิตร, 2546 : 16)

โยฮัน กัลป์ตุง (Johan Galtung) (2550 : 17) ชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งมักเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของบุคคล กล่าวคือ การที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมีทัศนคติที่เป็นอริต่อกัน

สรุปได้ว่า ความขัดแย้งที่เชื่อมโยงกับมิติทางสังคมย่อมหมายถึง สถานการณ์ความขัดแย้งความไม่ลงรอยกัน ความตรงกันข้ามกันหรือการต่อสู้ระหว่าง 2 ฝ่ายขึ้นไป อย่างใดอย่างหนึ่งที่คนในสังคมนั้น ๆ ถือว่าเป็นสิ่งที่คุกคามต่อเป้าหมาย บรรทัดฐานหรือค่านิยม พวกการตกลงใจร่วมกันที่จะแก้ไขหรือกำจัด สถานการณ์ความขัดแย้งนั้นให้หมดไป ทั้งประเด็นปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม หรือปัญหาการปรับตัวของปัจเจกบุคคลให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่อกลุ่มหรือการจัดระเบียบภายในสังคมนั้นเอง

บริบทการเมืองโลกหลังสิ้นสุดยุคสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงเมื่อปี ค.ศ. 1945 สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศที่เสียหายน้อยมากในสงครามโลกครั้งที่ 2 และเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้า ทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจได้กลายเป็นผู้นำโลกเสรี ส่วนสหภาพโซเวียตซึ่งเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบสังคมนิยมเมื่อ ค.ศ. 1918 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว ได้เป็นผู้นำกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออกและพยายามที่จะเป็นผู้นำการปฏิวัติโลกตามแนวความคิดของลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงเป็นการเผชิญหน้า ของสองกลุ่มอำนาจที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกัน เรียกว่า ประเทศอภิมหาอำนาจ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำกลุ่มโลกเสรีและสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ ซึ่งต่างแข่งขันกันขยายอำนาจจนทำให้เกิดสงครามเย็น (Cold War) (วิกิพีเดีย, 2565)

คำว่า สงครามเย็น แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า Cold War มีที่มาจากชาวอเมริกัน 2 คน คือ เบิร์นาร์ด บาร์ค (Bernard Baruch) และวอลเตอร์ ลิปปมันน์ (Walter Lippmann) (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2543, น. 119-122) ซึ่งใน ค.ศ. 1947 ใช้คำนี้บรรยายความตึงเครียดระหว่างประเทศที่กำลังก่อตัวขึ้นระหว่างกลุ่มประเทศที่เคยเป็นพันธมิตรกันใน สงครามโลกครั้งที่ 2 สงครามเย็น จึงเป็นสภาพของความขัดแย้งในอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างมหาอำนาจของโลก 2 ชาติ คือสหรัฐอเมริกากับสหภาพโซเวียตซึ่งเกิดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสิ้นสุดภายหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต เมื่อค.ศ. 1991 รวมเป็นเวลา 45 ปี ความขัดแย้งระหว่างสองประเทศอภิมหาอำนาจนี้ได้แสดงออกในหลากหลาย

รูปแบบด้วยกัน ยกเว้นการทำสงครามกันเองโดยตรง เช่น การแข่งขันสร้างพันธมิตรทางทหาร การแข่งขันทางด้านอุดมการณ์ การแข่งขันทางด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีทางด้านอวกาศ การทหาร และการทำสงครามตัวแทน หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นสงครามตัวแทน (Proxy War) เหตุที่เรียกสงครามเย็น เนื่องจากการเป็นต่อสู้กันระหว่างมหาอำนาจ โดยใช้จิตวิทยา ไม่ได้นำพาไปสู่การต่อสู้ด้วยกำลังทหารโดยตรง แต่ใช้วิธีการโฆษณาชวนเชื่อ การแทรกซึมบ่อนทำลายการประณาม การแข่งขันกันสร้างกำลังอาวุธ และแสวงหาอิทธิพลในประเทศเล็ก (บรรจง ไซยลังกา, 2559)

การเกิดขึ้นของ North Atlantic Treaty Organization และ Warsaw Pact

กลุ่มพันธมิตรด้านการทหารนาโต (Nato) (วิกิพีเดีย, 2565) ซึ่งย่อมาจากองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือ (North Atlantic Treaty Organization) ซึ่งเป็นกลุ่มพันธมิตรด้านการทหารที่ก่อตั้งขึ้นในปี 1949 จึงถูกจัดตั้งขึ้นโดยมีในช่วงเริ่มต้นมี 12 ประเทศร่วมลงนามในสนธิสัญญา นาโต (NATO) ได้แก่ 1. สหรัฐอเมริกา 2. สหราชอาณาจักร 3. แคนาดา 4. เบลเยียม 5. เดนมาร์ก 6. ฝรั่งเศส 7. ไอร์แลนด์ 8. อิตาลี 9. ลักเซมเบิร์ก 10. เนเธอร์แลนด์ 11. นอร์เวย์ และ 12. โปรตุเกส โดยชาติสมาชิกได้ทำข้อตกลงในการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันกรณีที่มีสมาชิกถูกโจมตีด้วยอาวุธ ซึ่งวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของนาโตคือ เพื่อต่อสู้กับภัยคุกคามจากรัสเซียที่แผ่ขยายอำนาจเข้าไปในยุโรป ช่วงหลังสงครามโลก

ในปี 1955 รัสเซียได้ตอบโต้ต่อการนาโต ด้วยการก่อตั้งพันธมิตรทางทหารของตัวเองขึ้นในหมู่ชาติคอมมิวนิสต์ในยุโรปตะวันออกที่เรียกว่า กติกาสัญญาวอร์ซอ (Warsaw Pact) (วิกิพีเดีย, 2565) โดยมีสหภาพโซเวียตซึ่งนับเป็นประเทศที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก โดยมีพื้นที่รวมมากกว่า 22,400,000 ตารางกิโลเมตร เกือบจะเป็น 1 ใน 6 ของพื้นที่ทั้งหมดบนโลก จำนวนประชากรในสหภาพโซเวียตมีมากกว่า 290 ล้านคน ผู้คนมากถึง 100 ชาติ ผลิตอาวุธนิวเคลียร์ได้นับหมื่น การทหารเข้มแข็งด้วยกติกาสัญญาวอร์ซอ แต่หลังจากการล่มสลายของสหภาพโซเวียตได้ล่มสลายลงในวันที่ 26 ธันวาคม ค.ศ. 1991 อดีตชาติสมาชิกองค์การสนธิสัญญาวอร์ซอว์ก็ได้หันไปเข้าร่วมเป็นสมาชิกนาโต ทำให้ปัจจุบันมีสมาชิกรวมทั้งสิ้น 30 ประเทศ (กองบรรณาธิการข่าวสด, 2565) และรัฐต่างๆ ประกาศเป็นประเทศอิสระทั้ง 15 แห่ง ได้แก่ อาร์เมเนีย อาเซอร์ไบจาน เบลารุส เอสโตเนีย จอร์เจีย คาซัคสถาน คีร์กีซสถาน ลัตเวีย ลิทัวเนีย มอลโดวา รัสเซีย ทาจิกิสถาน เติร์กเมนิสถาน อุซเบกิสถาน และยูเครน โดยในปัจจุบันองค์การนาโต มีประเทศสมาชิก 30 ประเทศ และถึงแม้จะสิ้นสุดยุคสงครามเย็น หลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต แต่หลายประเทศก็ยังต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกในองค์การดังกล่าว โดยหนึ่งในนั้นก็คือประเทศยูเครน

รัสเซียพยายามแทรกแซงยูเครน สกัดแผนเข้าร่วมนาโต

ในปี 2547 (ค.ศ. 2004) รัสเซียพยายามสนับสนุนวิกเตอร์ ยานูโควิช ซึ่งตำแหน่งประธานาธิบดียูเครน และกษัตริย์เลือกตั้ง แต่ก็ถูกกล่าวหาว่ามีการโกง ทำให้ชาวยูเครนไม่พอใจออกมาประท้วงเป็นจำนวนมาก จนต้องมีการเลือกตั้งใหม่ แล้ว วิกเตอร์ ยูชเชนโก คนที่รัสเซียไม่ปลื้ม ก็ได้เป็นประธานาธิบดียูเครน โดยยูชเชนโกได้แสดงท่าทีอย่างชัดเจนที่สละอิทธิพลของรัสเซียในยูเครน ด้วยความพยายามเข้าร่วมองค์การนาโต (NATO) จนได้รับสถานะประเทศหุ้นส่วน ที่อาจได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกองค์การดังกล่าวในอนาคต หลังจากนั้นในปี 2557 (ค.ศ. 2014) เปโตร โปโรเชนโก ที่มีแนวคิดถอยห่างจากรัสเซีย ก็ได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดียูเครน โดยหนึ่งในนโยบายที่สำคัญของเขาก็คือ การลดความพึ่งพารัสเซีย และเข้าร่วมเป็นสมาชิก นาโต (NATO) ให้จงได้ เพื่อเป็นหลักประกันว่า สหรัฐฯ และ

พันธมิตรรวม 30 ประเทศ จะให้ความช่วยเหลือ หากยูเครนถูกรัสเซียข่มเหงรังแก เมื่อวันนี้อยูเครนอยากอยู่ในสหภาพยุโรปและเป็นสมาชิกนาโต การที่ยูเครนจะเป็นสมาชิกนาโตจะทำให้ตะวันตกเอาอาวุธ-จรวดมาตั้งไว้ในยูเครนได้ ซึ่งถือเป็นภัยคุกคาม ซึ่งผู้นำรัสเซียไม่พอใจ

ประเด็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน

สามารถสรุปเหตุแห่งความขัดแย้งได้เป็น 4 ประการสำคัญ ได้แก่

1) ต้นกำเนิดยูเครนในทางประวัติศาสตร์ : ยูเครนเคยเป็นสมาชิกของสหภาพโซเวียตมาก่อน จนกระทั่งเมื่อปี ค.ศ.1991 ก็ได้แยกตัวออกมาหลังการล่มสลายของสหภาพฯ และยังมีชาวรัสเซียจำนวนมากอาศัยอยู่ในยูเครนโดยเฉพาะฝั่งตะวันออก โดยรัสเซียก็ยังไม่ยอมรับเอกราชอย่างสมบูรณ์ของยูเครน เนื่องจากรัสเซียมองยูเครนเป็นส่วนหนึ่งของประเทศตนเองมาโดยตลอด และเรียกยูเครนว่า “Little Russia”

2) อดีตประธานาธิบดียูเครนผู้ฝักใฝ่รัสเซีย : ในช่วงปลายปี 2013 ประชาชนชาวยูเครนนับแสนคนออกมาประท้วงขับไล่ประธานาธิบดีวิกตอร์ ยาคูโนวิช ซึ่งมีแนวคิดสนับสนุนรัสเซียชัดเจน ทั้งนี้ มีการปราบปรามผู้ชุมนุมประท้วงอย่างรุนแรงจนทำให้บานปลายเป็นเหตุการณ์นองเลือด จนในที่สุดประธานาธิบดีหลบหนีออกนอกประเทศ แต่ได้ทิ้งรอยแผลขนาดใหญ่ไว้ คือ ความแตกแยกทางความคิดอย่างรุนแรงในหมู่ประชาชนชาวยูเครน

3) การยึดไครเมียโดยรัสเซีย : อีกชนวนเหตุหนึ่งเกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันในปี 2014 รัสเซียเข้ายึดครองและผนวกกรรมดินแดนไครเมีย ซึ่งอยู่ทางตอนใต้และเป็นส่วนหนึ่งของยูเครน หลังจากผลการลงประชามติของชาวไครเมียว่าต้องการอยู่กับรัสเซีย และเป็นเหตุให้ 2 ดินแดนทางภาคตะวันออกของยูเครนพากันทำประชามติตามเพื่อประกาศอิสรภาพจากยูเครนบ้าง แต่กลายเป็นสงครามแบ่งแยกดินแดนในภูมิภาคนี้อย่างต่อเนื่องจนมาถึงวันนี้

4) ความพยายามเข้าร่วมเป็นสมาชิกนาโตของยูเครน : ในทางภูมิศาสตร์ ยูเครนตั้งอยู่ระหว่างรัสเซียและชาติยุโรปต่าง ๆ ไม่ต่างจากความเป็นรัฐกั้นชน ที่ผ่านมาการที่ยูเครนพยายามจะเข้าร่วมเป็นสมาชิกของนาโต โดยได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ ทำให้รัสเซียรู้สึกถึงภัยคุกคามต่อความมั่นคงของประเทศตน (สุพริศร์ สุวรรณิก, 2565)

สรุปได้ว่า ความไม่ลงรอยกันความบาดหมางกันของทั้งสองประเทศตั้งแต่อดีตคุกรุ่นมาจนถึงปัจจุบัน ย่อมก่อให้เกิดความไม่เข้าใจของทั้งสองประเทศและเมื่อผู้นำประเทศไม่เข้าใจกันอุดมการณ์ทางการเมืองที่ต่างกันจนเกิดความขัดแย้งจุดชนวนสงครามขึ้น การเข้ายึดครองดินแดนที่ถือว่าเป็นของตน (รัสเซียถือว่ายูเครนเป็นส่วนหนึ่งของรัสเซีย) หรือแม้แต่กระทั่งการฝักใฝ่ในฝ่ายที่เป็นศัตรูกัน (ยูเครนมีแผนที่จะเข้าเป็นสมาชิกนาโต) ย่อมเกิดความขัดแย้งกันยากที่จะประสานรอยร้าวระหว่างกัน ความไม่สงบสุขของทั้งสองประเทศก็เกิดขึ้น เพราะผู้นำทั้งสองประเทศไม่พยายามทำความเข้าใจกันนั่นเอง

การจัดการความโกรธโดยใช้หลักเมตตาทางพระพุทธศาสนา

ความโกรธเป็นศัตรูคอยขัดขวางไม่ให้มีความเมตตา เมื่อเกิดความโกรธขึ้นมาแล้ว ก็ต้องทำอะไรรุนแรงออกไป ทำให้เกิดความเสียหาย แต่ถ้าทำอะไรไม่ได้ก็จะหงุดหงิดงุ่นง่านทรมานใจตนเอง (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2544 : 14) การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่รากของปัญหา การระงับความโกรธได้คือ การกำจัดกิเลสที่เป็นสาเหตุหลักของอกุศลธรรม ตามหลักการทาง

พระพุทธศาสนานั้น การจัดการหรือการแก้กิเลสนั้น ต้องดำเนินการใน 3 ชั้นหรือ 3 ระดับ คือกิเลสอย่างหยาบ แก้หรือกำจัดได้ด้วยศีล กิเลสอย่างกลางแก้หรือจัดการได้ด้วย สมาธิและกิเลสอย่างละเอียดแก้หรือจัดการด้วยปัญญา แนวทางการบริหารจัดการความโกรธตามแนวพุทธธรรมจึงเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ และสามารถแก้ปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างสิ้นเชิงไม่กลับมาโกรธอีก ดังคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า “บุคคลใดแล พึงห้ามความโกรธที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้ ดุจบุคคลห้ามรถซึ่งกำลังแล่นไปได้ ฉะนั้น เรากล่าวบุคคลนั้นว่าเป็นสารถี คนนอกนี้เป็นคนถือเชือก” (คาถาธรรมบท โกธวรรค พระไตรปิฎก ฉบับหลวง 25/27/31) เพราะถ้าจะเป็นสารถีจริง ๆ จะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ชัดในสภาพธรรมจนสามารถที่จะระงับดับกิเลสได้ แต่ผู้ที่กำลังขัดเคือง ปัญญายังไม่ถึงขั้นที่สามารถดับความโกรธได้ เป็นผู้ที่กำลังอบรมเจริญหนทางที่จะดับกิเลส แต่ยังไม่ใช่สารถี เป็นผู้ที่กำลังฝึกหัดอยู่ ก็เป็นคนถือเชือกซึ่งยังจัดการบังคับความโกรธให้หยุดไม่ได้

การจัดการความโกรธโดยใช้หลักเมตตาทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วย จึงเป็นอีกตัวเลือกหนึ่ง ที่ผู้นำทั้งหลายควรนำไปพิจารณา พระพุทธเจ้ามีพระคุณประการหนึ่ง คือ พระมหากรุณาธิคุณ (พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูยาโณ), 2549 : 116) หมายถึง ทรงกอบปรีย์ด้วยความกรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ทรงเลือกชาติชั้นวรรณะแต่ประการใด แม้แต่ในศีลของพระองค์ก็ทรงบัญญัติให้คนจนเว้นไม่ทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกลงไป และทรงแนะนำให้แผ่เมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข อันเป็นเป้าหมายของการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ชาวพุทธทุกคนได้รับการสั่งสอนให้มี เมตตากรุณาให้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นด้วยกาย วาจา และมโนใจปรารถนาดี แม้แต่เมื่อไม่ได้ทำอะไรอื่น ก็ให้แผ่เมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสัตว์ทั้งปวง เป็นเพื่อนทุกข์ มีการเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น ซึ่งคำว่า “เมตตา” นี้หากแปลตามหลักสากลก็คือความรัก เป็นหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยเป็น 1 ใน 4 ของพรหมวิหารธรรม 4 ประการได้แก่ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2529 : 321)

1. เมตตา ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข
2. กรุณา ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์
3. มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ
4. อุเบกขา การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว

หลวงเทพรัตนคุชฌ์ (ทวี ธรรมธัช ป.9) (2534 : 429) ให้ความหมายของ พรหมวิหาร ไว้ว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหมในศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่า พรหมเป็น เทพเจ้าสูงสุดที่สร้างโลก และอภิปาลโลก แต่ทัศนะของพระพุทธศาสนา ถือว่า “มนุษย์ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบในการสร้างสรรค์ และอภิปาลสังคมด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงพึงทำตัวให้เป็นพรหม หรือมีคุณธรรมความเป็นพรหม และปฏิบัติในลักษณะนี้ เป็นการสร้างสรรค์ตน ด้วยหลักพรหมวิหาร และ นามานี้ใช้กับมนุษย์ในฐานะที่มนุษย์สามารถสร้างสรรค์และอภิปาลโลกได้ด้วยมนุษย์เอง”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2543 : 148) กล่าวว่า พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2545 : 20) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารว่า “พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม 4 อย่าง”

พระวีรวัฒน์ รอดสุโข (2545 : 7) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารว่า “พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐของมนุษย์ คอยกำกับความประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปตามแนวทางที่ถูกต้องและให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์”

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (2539 : 195) ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า พระบรมศาสดาทรงแสดงว่าเป็นคุณธรรมสำหรับเป็นที่อยู่ของจิตใจแห่งพรหมคือผู้ใหญ่หรือผู้ประเสริฐ อันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา 4 ประการนี้ ทรงเรียกคุณธรรมนี้ว่า พรหมวิหารธรรม

ราชบัณฑิตยสถาน (2548 : 120-121) ได้อธิบายไว้ว่า หลักพรหมวิหาร 4 หมายถึง ธรรมหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มีความหมายหลายนัย คือ (1) ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม เครื่องอยู่อย่างพรหม และทำให้เป็นพรหมเสมอด้วยพรหม โดยมุ่งประเด็นที่ว่า เมื่อผู้บำเพ็ญสมาธิ เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาแล้ว ย่อมส่งผลให้บรรลุญาณได้ตามลำดับ (2) เป็นธรรมเครื่องอยู่ของผู้ประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ประเสริฐ เมื่อมีธรรมนี้ 4 ประการประจำใจ ย่อมมีความรักสรรพสัตว์ ปราปรณาช่วยสรรพสัตว์ที่ประสบทุกข์ให้พ้นทุกข์ ไม่ริษยาในความได้ดั่งมีสุขและวางใจเป็นกลางได้เมื่อช่วยสรรพสัตว์นั้น ๆ ไม่สำเร็จ (3) เป็นธรรมเครื่องอยู่ของผู้เป็นใหญ่ คือผู้นำ หรือผู้ปกครอง โดยมุ่งให้ผู้ปกครองหรือผู้ปกครอง มีความรัก มีความปราปรณาดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นพื้นฐานช่วยเหลือเขาเมื่อเขาประสบความทุกข์ ยินดีเมื่อเขาได้รับความสำเร็จ และวางใจเป็นกลางไม่ตกอยู่ในอคติ พรหมวิหาร 4 เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า อัปมัญญา 4 เพราะมุ่งประเด็นที่ว่า แผ่ไปไม่จำกัดในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เป็นพรหมวิหารของพระอริยะ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) (2544 : 195) ตรัสไว้ว่า พรหมวิหารธรรม เป็นคุณธรรมสำหรับเป็นที่อยู่ของจิตใจแห่งพรหม คือ ผู้ใหญ่หรือผู้ประเสริฐ เป็นธรรมเป็นที่อยู่ซึ่งมีทั้งความดีและความสุข

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546 : 12) กล่าวว่า พรหมวิหาร 4 หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ (Holy Abiding ; Sublime States of Mind)

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐตนวโณ) (2543 : 120) กล่าวว่า พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ หรือธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม (พรหม-ประเสริฐ วิหาร-ธรรมเป็นเครื่องอยู่) หมายความว่าถ้าใครมีพรหมวิหารแล้ว ผู้นั้นเชื่อว่ามีธรรมประจำใจที่ประเสริฐ หรือมีธรรมประจำจิตใจเหมือนกับพระพรหม

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2547 : 179) อธิบายว่า พรหม แปลว่า ผู้ประเสริฐ ส่วนวิหาร แปลว่า ความเป็นอยู่ รวมกันจึงมีความหมายว่า ความเป็นอยู่ที่เข้าถึงอย่างประเสริฐด้วยอัปมัญญา 4 เมื่อรวมแล้ว ความเป็นอยู่ที่เข้าถึงอย่างประเสริฐของบุคคลผู้ประเสริฐ เชื่อว่า พรหม

ประยุทธ์ หลงสมบุรณ์ (2546 : 523) ให้ความหมายของคำว่า พรหมวิหาร ว่า มาจากคำในภาษาบาลี แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของผู้ใหญ่ ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ

ไสว มาลาทอง (2542 : 147-148) กล่าวว่า พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้ใหญ่ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ และพรหมวิหารธรรมทั้ง 4 ประการนี้ เป็นธรรมอยู่อย่างประเสริฐ ซึ่งจัดเป็นหลักธรรมประจำใจและกำกับความประพฤติ เป็นธรรมจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมไทย ซึ่งในปัจจุบันนี้

อำนาจตัดสินนิยามปีศาจให้ต้องเป็นคนใจแคบเห็นแก่ตัว การฝึกฝนให้สามารถรักและเมตตาแม้ศัตรูเราก็อยมได้จะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่แท้จริง

สรุปได้ว่า พรหมวิหาร 4 คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมอันเป็นที่อยู่ของพรหม เป็นธรรมสำหรับมนุษย์ผู้มีจิตใจอันประเสริฐ เป็นหลักธรรมสำหรับผู้เป็นใหญ่ที่จะประพฤติปฏิบัติ ธรรมอันเป็นที่อยู่ของพรหม เมื่อผู้ปฏิบัติหลักธรรมนี้แล้วจักเป็นเช่นพรหม

การนำหลักเมตตาในพรหมวิหารธรรม 4 มาใช้ในการลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน

ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความสำคัญกับหลักพรหมวิหารธรรมเป็นอย่างมาก พระพุทธศาสนามองการแก้ไขความขัดแย้งด้วยการมีสติ เพราะสติจะเป็นตัวควบคุมการกระทำคำพูดและความรู้สึกนึกคิด ทำให้มีความสำรวมระวัง ไม่ทำผิดศีล เมื่อไม่ผิดศีลก็จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ “เรียกว่า มนุษยธรรม” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2551 : 297) กล่าวว่า พระพุทธศาสนามองขอบเขตของการบริหารจัดการความขัดแย้งค่อนข้างลึกกว่านักการบริหารจัดการความขัดแย้งทั่วไป เพราะการบริหารจัดการความขัดแย้งในพระพุทธศาสนาจะลงลึกไปถึงจิตใจ มองในเชิงอุปนัย คือ การสร้างสันติวิธีในรูปของปัจเจกชนเพื่อขยายผลไปสู่สังคมนั่นเอง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามกับความโกรธ ก็คือ เมตตา ความโกรธมีโทษก่อผลร้ายมากมายฉับไฉน เมตตาก็มีคุณก่อให้เกิดผลดีมากมายฉับไฉน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ควรที่จะระงับความโกรธเสีย แล้วตั้งจิตเมตตาขึ้นมาแทน ดังนั้น จึงควรพยายามทำเมตตาให้เป็นธรรมประจำใจให้จงได้ โดยหมั่นฝึกอบรมทำใจอยู่เสมอ ๆ หลักธรรมที่ควบคู่กับเมตตา คือ สาราณียธรรม 6 ประการ ซึ่งสาราณียธรรมหมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไว้ระลึกถึง หมายถึง มีความปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ดังนี้

1. เมตตากายกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วย เมตตา นั่นคือ การอยู่ด้วยกันด้วยการกระทำดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ก่อสงคราม แต่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกัน เพื่อความผาสุกของมวลมนุษย์ เป็นต้น

2. เมตตาวาจากรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งวาจากรรมประกอบด้วยเมตตา คือ ใช้หลักการพูด โดยการเจรจาให้เข้าใจกัน ไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น

3. เมตตามโนธรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา คือ การไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น

4. แบ่งปันผลประโยชน์ ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

5. รักษาความประพฤติ (ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับมติสากลหรือหลักการขององค์การสหประชาชาติหรือองค์การระหว่างประเทศไม่ฝ่าฝืนมติหรือหลักการนั้นอันจะก่อให้เกิดความหวาดระแวง ไม่ไว้นื้อเนื้อเชื่อใจกัน

6. มีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำตนเสมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของสังคมโลกไม่เอารัดเอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

ดังนั้น เมื่อผู้นำได้พิจารณาเห็นโทษของโทสะ คือ ความโกรธที่ทำให้เกิดความขัดแย้งแล้ว และรู้ถึงผลดีของขันติและเมตตา ผู้นำที่ฉลาดต้องรู้ว่าการทะเลาะเบาะแว้ง การเป็นศัตรูกันกับเพื่อนบ้านเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงที่สุด การมอบไมตรีจิตที่ออกมาจากความจริงใจมีเมตตาต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลังของทั้งสองประเทศเป็นสิ่งที่ควรมี แม้จะมีลัทธิความเชื่อทางการเมืองที่ต่างกัน แต่ความมีเมตตาต่อกัน ความ

ปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นการใช้สาราณียธรรมของพระพุทธศาสนาจะสามารถช่วยเสริมสร้างสันติภาพ เสถียรภาพ และความมั่นคง ความร่วมมือกัน เกิดสันติสุขทั้งภายในใจเราเองและสังคมรอบข้างได้นั่นเอง

การนำหลักเมตตาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มาใช้ในการลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัสเซียกับยูเครน

ความโกรธ ความฉุนเฉียวต่าง ๆ ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า “โทสะ” เป็นสิ่งที่ละเอียด บางคนโกรธง่าย หายเร็ว บางคนโกรธง่ายหายช้า อูบบายแก้ความโกรธ โดยอาศัยแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค (พระพุทธโฆสเถระ, 2547, น.490-511) ความโกรธเมื่อเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ทำให้จิตใจของผู้นั้นเร่าร้อน เป็นทุกข์ ไม่สบายใจ นอนไม่หลับ ฝันร้าย ถ้าโกรธมาก ๆ อาจทำให้ต้องไปฆ่าผู้อื่น ตีตักตีตตารางเป็นทุกข์ทั้งแก่ตัวเอง ทั้งแก่ผู้อื่น จะเจริญเมตตาจิตก็ลำบากเพราะเมื่อเจริญไปแก่ผู้ที่เราโกรธอยู่ ก็เจริญไม่ขึ้น แต่ถ้าเราละความโกรธได้ เราก็จะเป็นสุข ดังพระบาลีว่า “โกธं ฆตวา สุขं เสติ” แปลว่า “ฆ่าความโกรธได้แล้วย่อมเป็นสุข” ฉะนั้น วิธีละความโกรธที่ปรากฏแสดงไว้ใน “คัมภีร์วิสุทธิมรรค” มี 10 วิธี ด้วยกัน คือ

1. พยายามเจริญเมตตาแก่ผู้ที่เป็นศัตรูคู่แค้นอยู่บ่อย ๆ เนิ่ง ๆ เพื่อบรรเทาโทสะที่มีต่อกัน
2. ระลึกถึงโทษของความโกรธตามพุทธโอวาท บุคคลผู้มักโกรธนี้ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว โกรธเต็มประดา ย่อมประพฤติชั่วด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจครั้งประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจแล้ว ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ตายไปแล้วย่อมเกิดในอบายภูมิทั้ง 4 ภูมิ หรือเราจะระลึกถึงโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงสอน เช่นว่า “ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธ (ก่อน) เพราะเหตุที่โกรธตอบนั้น ผู้นั้นกลับเร็วกว่าผู้ที่โกรธ (ก่อน) นั้นเสียอีก ผู้ไม่โกรธตอบผู้โกรธ (ก่อน) ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก
3. ระลึกถึงความดีของเขา ถ้าวิธีที่ 1 ไม่สำเร็จ ลองวิธีที่ 2 คือ ระลึกถึงความดีของเขา เพราะบางคนความประพฤติทางกาย เขาปฏิบัติดีเป็นอันมาก คนทั้งปวงก็รู้ได้ แต่ว่าจาและใจไม่เรียบร้อยเราก็ระลึกถึงแต่ความดีทางกายของเขาอย่างเดียว บางคนดีทางวาจาอย่างเดียว พูดจาอ่อนหวาน พูดให้คนอื่นสบายใจมีหน้าชื่นบาน ทักก่อน แต่ความประพฤติทางกายและใจไม่เรียบร้อย เราจึงควรตั้งความกรุณาในบุคคลนั้นด้วยจิต (สงสาร) ว่า “เวลานี้เขาอยู่ในโลกมนุษย์ แต่ว่าอีกไม่นาน เขาก็จะต้องไปเพิ่มไหมหานครทั้ง ๘ ขุม เพิ่มขึ้น” เมื่อทำใจเช่นนี้ ความอาฆาต โกรธแค้น ย่อมระงับลงได้ เพราะอาศัยความกรุณา
4. พึงสอนตนว่า “ความโกรธคือการทำความทุกข์ให้ตนเอง” เช่นว่า ถ้าคนอื่นอยากให้เจ้าโกรธ จึงทำความไม่พอใจให้โดนเจ้าจึงจะช่วยทำความตั้งใจของเขาให้สำเร็จ โดยปล่อยให้ความโกรธเกิดขึ้นเล่า น่าตำหนิ เจ้าโกรธแล้วจักได้ทำทุกข์ให้แก่เขาหรือไม่ก็ตาม แต่เดี๋ยวนี้ เจ้าก็ได้เบียดเบียนตนเองด้วยโกรธทุกข์ (ความทุกข์ใจเพราะความโกรธ) อยู่แท้ ๆ”
5. พิจารณาความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ถ้ายังไม่หายโกรธ พึงพิจารณาให้เห็นว่า ตนและคนอื่นต่างมีกรรมเป็นของ ๆ ตน เช่นว่า เจ้าโกรธเขาแล้ว เจ้าจักทำอะไร กรรมที่มีโทสะเป็นเหตุ จักเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียแก่ตัวเจ้าเองมิใช่หรือ เจ้าจักทำกรรมใดไว้ เจ้าจะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น
6. พิจารณาถึงความประพฤติในกาลก่อนของพระศาสดา เช่นว่า พระศาสดาของเจ้าในกาลก่อนแต่การตรัสรู้แม้เป็นพระโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีอยู่ตลอด 4 อสงไขยกับแสนกัป มิได้ทรงยังจิตให้คิดประทุษร้ายในบุคคลทั้งหลายผู้เป็นศัตรู แม้เป็นผู้ลงพระชนม์เอาในชาตินั้น ๆ ก็ตาม
7. พิจารณาถึงความที่เคยเกี่ยวข้องกันในสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า สัตว์ผู้ไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นพี่น้องชาย ไม่เคยเป็นพี่น้องหญิง ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดา

มิใช่หาได้ง่ายเพราะฉะนั้น เราพึงยังจิตอย่างนี้ให้เกิดขึ้นในผู้นั้นว่า “ผู้นี้เป็นมารดาในอดีตของเรา เป็นบิดาในอดีตของเรา การทำใจร้าย โกรธเคืองในบุคคลนั้น ไม่สมควรแก่เราเลย”

8. พิจารณาอานิสงส์เมตตา ถ้ายังไม่อาจดับความโกรธได้ ลองพิจารณาอานิสงส์ของเมตตา ถ้าเราละความโกรธได้ มีจิตเมตตาปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ก็จะได้รับอานิสงส์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีถึง 11 อย่าง คือ 1. หลับเป็นสุข 2. ตื่นเป็นสุข 3. ไม่ฝันร้าย 4. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย 5. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย 6. เทวดาย่อมรักษาผู้นั้น 7. ไฟ พิษ หรือศัสตรา ย่อมไม่ทำร้ายผู้นั้น 8. จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเร็ว 9. สีหน้าผ่องใส 10. ไม่หลงตาย คือมีสติก่อนตาย 11. เมื่อไม่บรรลुकุณวิเศษที่ยิ่ง ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

9. ใช้วิธีแยกธาตุ พึงสอนตนอย่างนี้ว่า “ตัวเจ้าเมื่อโกรธบุคคลนั้นโกรธอะไร โกรธผมหรือ หรือว่า โกรธขน โกรธเล็บ ฯลฯ หรือมีฉะนั้น ก็โกรธธาตุดิน โกรธธาตุน้ำ โกรธธาตุไฟ หรือโกรธธาตุลม เมื่อเห็นว่ามีแต่ธาตุ แล้วเราจะโกรธไปทำไม”

10. วิธีสุดท้าย-ทำการให้และการแบ่งถ้ายังไม่หายโกรธอีก พึงให้ของ ๆ ตนแก่เขา รับของ ๆ เขามาเพื่อตนเอง แต่ถ้าเขามีอาชีพไม่บริสุทธิ์ ก็พึงให้แต่ของ ๆ ตนไปฝ่ายเดียว อย่ารับของ ๆ เขาเลย เมื่อเราทำไปอย่างนั้นความอาฆาตในบุคคลนั้น จะระงับไปได้ ส่วนความโกรธของอีกฝ่ายหนึ่ง แม้จะติดตามมาตั้งแต่อดีตชาติ ก็จจะระงับไปในทันทีเหมือนกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ ททมานิ ปิโย โหติ ” แปลว่า “ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก (ของผู้รับ)” (พระพุทธโฆสเถระ : 409-511)

สรุปได้ว่า วิธีละความโกรธตามนัยวิสุทธิมรรคทั้ง 10 ข้อ เพื่อแก้ไขปัญหาคติความขัดแย้งระหว่างรัฐเซียกับยูเครน ท่านสอนให้พิจารณาเห็นโทษของความโกรธ อุบายแก้ความโกรธ โดยอาศัยแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค ในเบื้องต้นมีว่า ถ้าระงับความโกรธไม่ได้ ก็ให้ใช้สติพิจารณา โดยให้ใช้สติยั้งคิด มีคำพูดว่า “ถ้าโกรธมากให้นับหนึ่งถึงร้อย ถ้าโกรธน้อยให้นับหนึ่งถึงสิบ” หมายความว่า ให้ใช้สติพิจารณาถึงความโกรธว่าเป็นสิ่งไม่ดี ไม่ทำประโยชน์ให้กับใคร ไม่ว่าจะเป็นผู้โกรธเองหรือผู้ที่ถูกโกรธ จนกว่าความโกรธนั้นจะบรรเทาลง พึงแผ่เมตตาไปยังศัตรูคู่แค้นบ่อย ๆ จนจิตใจผู้แผ่เมตตาอ่อนโยนลง การนึกถึงแต่สิ่งดี ๆ โดยเฉพาะความดีของผู้อื่น เพราะธรรมชาติของคนเรานั้น แต่ละคนๆ ย่อมมีข้อดีบ้างข้อเสียบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง จะหาคนดีครบถ้วนบริบูรณ์ ไม่มีข้อบกพร่องเลย คงหาไม่ได้หรือแทบจะไม่มี บางทีแม้ที่เราว่าดี คนอื่นว่าไม่ดีบางทีแ่งที่เราว่าไม่ดี คนอื่นว่าดี เรื่องราว ลักษณะหรือการกระทำของคนอื่นที่ทำให้เราโกรธนั้น ก็เป็นจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องของเขาอย่างหนึ่ง หรืออาจเป็นแ่งที่ไม่ถูกใจเรา เมื่อจุดนั้นแ่งนั้นของเขาไม่ดีไม่ถูกใจเรา ทำให้เราโกรธ ก็อย่ามัวนึกถึงแต่จุดนั้นแ่งนั้นของเขา พึงหันไปมองหรือระลึกถึงความดีหรือจุดอื่นที่ดีๆ ของเขาของประเทศเพื่อนบ้าน จะทำให้เรามีจิตใจซาบซึ้งต่อเพื่อนมนุษย์ มองโลกในแง่ดี และมีมิตรมากขึ้น

สรุป

หลักคำสอนแนวชาวพุทธการพัฒนาจิตให้รู้ทันความโกรธ, ลดความโกรธ และตัดความโกรธ และการนำไปปฏิบัติที่ได้ผล คือการพัฒนาจิตสานึกด้วยหลักเมตตาธรรม ซึ่งต้องใช้วิธีการฝึกพัฒนาความเมตตาในตนเองอย่างสม่ำเสมอ จะสามารถสร้างและพัฒนาจิตใจ อารมณ์ให้ไม่โกรธ เป็นการป้องกันที่สาเหตุความโกรธ การฝึกฝนอบรมหลักเมตตาธรรมอย่างสม่ำเสมอ จะทำให้เมื่อใดที่เกิดความโกรธจะมีสติรู้ตัว, ระลึกได้ถึงโทษของความโกรธ, จะสามารถลดความโกรธ, และเป็นทั้งการระงับปัญหาก่อนที่จะเกิดขึ้นได้และระงับผลร้ายที่จะตามมา ถ้าเราละความโกรธได้ เราก็จะเป็นสุข ดังพระบาลีว่า “โกธं ฆตฺวา

สุขุ สติ” แปลว่า “ฆ่าความโกรธได้แล้วย่อมเป็นสุข” การมีสติในการควบคุมตนเอง อดทนและใช้สติปัญญาต่อความไม่พอใจที่เข้ามากระทบ มีความเมตตาต่อตนเองและต่อผู้อื่นเพื่อเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตส่วนตัวเป็นหลักในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม เป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อเพื่อนร่วมโลก ดังนั้นจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

การแก้ไขหรือบรรเทาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมโลกที่เกิดข้อพิพาทระหว่างรัฐเซียกับยูเครน การใช้สันติวิธีและความมีเมตตาต่อกันและกันมาเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหา เนื่องจากแนวทางสันติวิธีและความมีเมตตาต่อกันและกันเป็นการใช้อุบายวิธีต่อสู้กับความโกรธ การใช้วิธีการระงับความโกรธตามแนววิสุทธิมรรค รวมถึงการบังคับใช้กฎหมายด้วยหลักนิติธรรม สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพ จริยธรรม และความเท่าเทียมเสมอภาค รวมถึงความรู้สึกรักของประชาชนในประเทศ เป็นแนวทางสันติวิธีและมีความมีเมตตาต่อกันและกัน ถูกนำไปใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในทุกระดับได้ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน ดังนั้น การยั้งความเมตตาให้เกิดขึ้น การไม่ทำร้ายประหัตประหารกัน การเดินหน้าเข้าสู่การเจรจา การใช้สันติวิธีขึ้นพื้นฐาน ยุติความรุนแรงทั้งสองฝ่าย หรือแนะนำให้เกิดการเจรจาท่าความเข้าใจกันลดทิวี่ มานะ อหังการ การยึดว่าเป็นตัวเรา ความเย่อหยิ่งจองหอง ความทะนงตัวและมั่งการ ความสำคัญว่าเป็นของเรา ความถือว่าเป็นของเราได้แล้ว เชื่อว่าสันติสุขของทั้งสองประเทศจะกลับมาในไม่ช้าอย่างแน่นอน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2500). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. (2543). **สารานุกรมประวัติศาสตร์สากล: สหรัฐอเมริกา เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2547). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พันธ์ตั้ง จำกัด.
- ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี. (2550). **Conflict Management การจัดการความขัดแย้งในองค์กร**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอ็กสเปอร์เน็ท จำกัด.
- दनัย ไชโยธา. (2544). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โอเอส.พรินต์ติ้งเฮาส์.
- นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์. (2534). **หลักการบริหารการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์.
- พรนพ พุกกะพันธ์. (2542). **การบริหารความขัดแย้ง**. กรุงเทพมหานคร : ว. เพร็จสกุล.
- พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูยาโณ). (2545). **นิเทศธรรม**. กรุงเทพมหานคร : แดสลิปเจ็ด.
- _____. (2545). **อธิบายหลักธรรมตามหมวด จาก นวโกวาท : วัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2541). **พระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : คณาจารย์ธรรมการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2545). **ธรรมนูญชีวิต : A Constitution for Living**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2556). **สลายความขัดแย้ง**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสื่อเกษตร จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- โยฮัน กัลปิตุง. (2550). **การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (วิธีการก้าวข้าม-Transcend Method)**. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์ จำกัด.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). **พจนานุกรม ศัพท์ศาสนาบาลี อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 2**. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์.
- วันชัย วัฒนศัพท์. (2548). **การแก้ปัญหาความขัดแย้งในสถานศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า.
- สมเด็จพระญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร). (2544). **รวมธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2529). **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. (2539). **รวมธรรมะ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สมยศ นาวิการ. (2540). **การบริหารและพฤติกรรมองค์การ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผู้จัดการ.
- เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์. (2534). **การบริหารเพื่อความสำเร็จ**. กรุงเทพมหานคร : ตะเกียง.
- หลวงเทพรัตนสุโขทัย, (ทวิ ธรรมธัช ป. 9). (2533). **ธาตุปีที่ 6**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- เอกชัย กี่สุขพันธ์. (2531). **การบริหาร : ทักษะและการปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- เกษม กสิโฬาร และพัชรี ตันติวิภาวิน. **พุทธธรรมพัฒนาจิตเพื่อระงับความโกรธ. วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์. 3 (1-2) : 2560.**
- บรรจง ไชยลังกา. **การถ่วงดุลอำนาจระหว่างประเทศมหาอำนาจ : วิเคราะห์ตามทฤษฎีสัจนิยมใหม่, วารสารสถาบันวิชาป้องกันประเทศ. 7(3) : 2559.**
- ปรีชา สมภมิตร. (2546). “การจัดการความขัดแย้งของชุมชนอันเนื่องมาจากนโยบายการเวนคืนที่ดินของรัฐ : กรณีศึกษาชุมชนแหลมฉบัง อำเภอสัตหีบ จ. ชลบุรี”, **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยบูรพา.**
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบญฺญกร). (2547). “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.**
- พระวิวัฒน์ รอดสุข. (2545). “เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา เรื่อง สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 ไตรลักษณ์ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและการสอนปกติ”. **วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.**
- วิกิพีเดีย. **รัฐกันชน**. สืบค้นเมื่อ 17 มีนาคม 2565, สืบค้นจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/รัฐกันชน>
- วิกิพีเดีย. **สงครามเย็น**. สืบค้นเมื่อ 17 มีนาคม 2565, สืบค้นจาก <http://th.wikipedia.org/wiki/สงครามเย็น>
- วิกิพีเดีย. **นาโต้**. สืบค้นเมื่อ 17 มีนาคม 2565, สืบค้นจาก <https://shorturl.asia/TcO8K>
- วิกิพีเดีย. **กติกาสัญญาวอร์ซอ**. สืบค้นเมื่อ 17 มีนาคม 2565, สืบค้นจาก <https://shorturl.asia/YZRPS>

สมหวัง วิทยาปัญญาพนธ์. **การจัดการธุรกิจด้วยพหุวิทยาการธรรม**. สืบค้นเมื่อ 1 กุมภาพันธ์, 2565.
 สืบค้นจาก: [http:// www.budmgt.com](http://www.budmgt.com).

สุพริศร์ สุวรรณิก. (2565, กุมภาพันธ์ 26). รัสเซีย-ยูเครน : ความขัดแย้งโลกกระทึก. **ไทยรัฐฉบับพิมพ์**.
 สืบค้นจาก [https://www. thairath.co.th /business/ economics/ 2325435](https://www.thairath.co.th /business/ economics/ 2325435)).

กองบรรณาธิการข่าว. (2565, กุมภาพันธ์ 28). นาโตมีบทบาทอย่างไรในปัญหารัสเซีย-ยูเครน. **ข่าวสดออนไลน์**. สืบค้นจาก https:// www. khaosod. co. th/ around-the-world-news/news_6857846.

กองบรรณาธิการข่าว. (2022 กุมภาพันธ์ 27). รัสเซีย ยูเครน : ปูติน สั่งกองกำลังนิวเคลียร์ “เตรียมพร้อมเป็นพิเศษ” ด้านสหรัฐฯ ประณามความเคลื่อนไหวนี้. บีบีซีออนไลน์. สืบค้นจาก <https://www.bbc.com/thai/60543146>.